

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE FİKİR HAREKETLERİ

İÇİNDEKİLER

- II. Meşrutiyet'in İlanı ve Sonuçları
- 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909)
- Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fikir Akımları
 - Osmanlıcılık
 - İslamcılık
 - Türkçülük
 - Batıcılık
 - Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet
 - Osmanlı'da Sosyalist Hareketler
- İttihat ve Terakki Cemiyeti

HEDEFLER

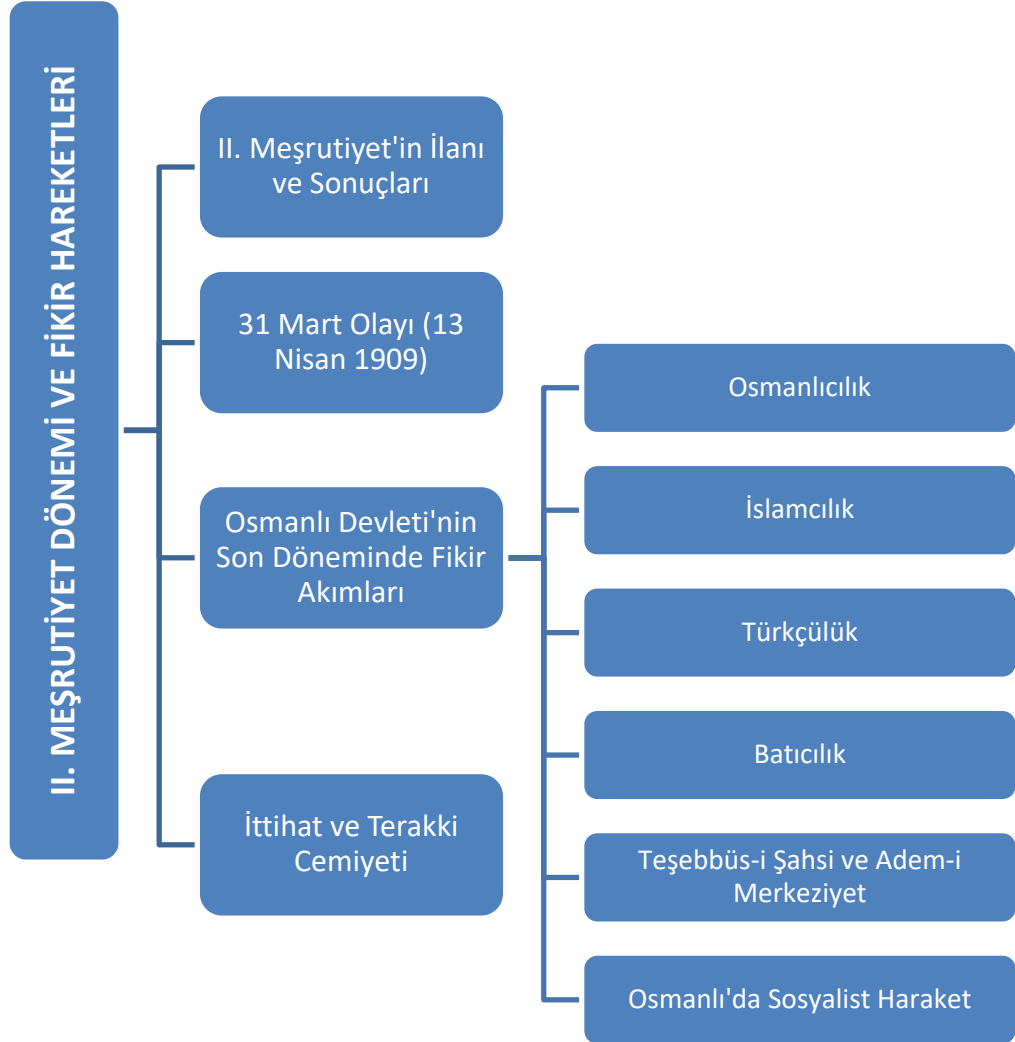
- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
 - Jön Türklerin yurt içinde ve yurt dışındaki siyasi faaliyetlerini öğrenebilecek,
 - II. Meşrutiyet'in ilanını ve ortaya çıkan yeni gelişmeleri kavrayabilecek,
 - II. Meşrutiyet sürecinde ortaya çıkan fikir akımlarının önemini açıklayabileceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ I Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

ÜNİTE 4

GİRİŞ

Dünyada politik dengelerin değişmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde de büyük toprak kayıpları yaşanmış, buna paralel olarak Avrupa'ya karşı asırlardır sürdürülen üstünlük psikolojisi sarsılmıştır. Bu gibi yaşanmışlıklar karşısında XVIII-XX. yüzyıllar arasında hayata geçirilen önemli reformlarla eski günlere dönme umutları yeniden inşa edilmeye çalışılmışsa da yapılan yenileşme hareketleri bekleneni verememiştir.

Bütün olumsuzluklara rağmen süreç içinde hayata geçirilen yeniden diriliş reçeteleri devleti eski günlerine döndürememişse de Osmanlı devlet ve toplum hayatında büyük bir kültürleşme sürecinin yaşanmasını sağlamıştır. Özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı aydınları arasında diriliş reçetesi olarak sunulan siyasi reform önerileri devletin siyasal sistemini tartışmaya açmış, mutlak monarşi yerine meşruti yönetime geçilmesi hâlinde devletin kurtulacağına olan inancı güçlendirmişti. Bu çabalar 23 Aralık 1876 tarihli Türk demokrasi tarihinin ilk anayasasının hazırlanması ile umutları yeşertmiştir. Ancak anayasanın konjonktürel şartlar sebebiyle birkaç ay sonra askıya alınması yeni bir safhanın yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

Bu duruma rağmen Osmanlı aydınları mücadele heyecanını kaybetmemiştir. Yeniden özgürlük mücadelesine dönmüş ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla bilinen gençlik örgütlenmesi bu işin öncülüğünü yapmıştır. Ülke içinde ve dışında verilen özgürlük mücadelesi ve siyasi sisteme olan eleştiriler, 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ikinci kez ilanını sağlamıştır.

Devlet, birey ve toplum hayatında oluşan bu birikim, Osmanlı Devleti'ni yeniden eski günlerine döndürmeye yetmediyse de yeni Türk Devleti'nin yani Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve inşası süreçlerinde belirleyici olmuştur. Bu ünitelerde devleti kurtama adına öne çıkan fikir akımları, temsilcileri, faaliyetleri, bunların toplum ve siyaset üzerine etkileri irdelenmiştir. Ayrıca devletin son on senesine damga vuran İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkışı ve faaliyetleri ele alınmıştır.

II. MEŞRUTİYET'İN İLANI VE SONUÇLARI

Osmanlı'da modernleşme sürecinin en önemli halkalarından biri, 1876'da "Meşrutiyet'in" ilanıydı. Bu durum ülkede özellikle anayasal rejim taraftarlarınca sevinçle, coşkuyla karşılandı. Ancak bu sevinç çok uzun sürmedi. Birtakım sebeplerden dolayı 1878'de Padişah II. Abdülhamit'in iradesiyle Meclis dağıtıldı. *Kanûn-ı Esâsî* ise şeklen yürürlükte kaldı. Bu tarihten itibaren II. Abdülhamit'in yönetim anlayışı da değişti.

Demokratik haklar, özgürlükler kısıtlandı, daha kuşkucu ve baskıcı bir anlayış egemen oldu. Bu süreçte Abdülhamit'in kendisine ve yönetim anlayışına karşı da muhalif hareket gittikçe güçlendi. Bir şekilde ülkeden uzaklaştırılan ve susturulmaya çalışılan muhalifler, Avrupa'da daha çok

Meşrutiyet:

Anayasacılık. Hak ve yetkilerin anayasa tarafından belirlendiği, kral ya da hükümdarın hareket alanının parlamento tarafından sınırlandırıldığı yönetim biçimi.

Cenevre ve Paris’te, Osmanlı ülkesinde ise Selanik ve Kahire gibi önemli şehirlerde kümeleşerek çalışmalarını buralarda devam ettirdiler.

Ülkede “Tıbbiyeli” öğrencilerin 1889’da kurduğu İttihad-ı Osmanî Cemiyeti ile başlayan örgütlü muhalefet, kısa zamanda Avrupa’daki Jön Türklerin de katılımıyla büyük bir muhalif harekete dönüştü. Hepsinin amacı daha çok özgürlük, demokratikleşme ve meşrutiyetin yeniden ilanı yoluyla katılımcı bir yönetime ülkeyi kavuşturmaktı. 1900’lere gelindiği zaman da Osmanlı İttihat ve Terakki adı altında birleşmeler oldu. Ancak bu durum kısa sürdü ve Jön Türkler arasında da fikir ayrılıkları ortaya çıktı. 1902’de Paris’te yapılan Jön Türk Kongresi’nde bu ayrılık çizgileri daha da netleşti [1].

1902’de Paris’te yapılan Jön Türk Kongresi’nde bu ayrılık çizgileri daha da netleşti.

Bu gibi ayrılıklara rağmen Abdülhamit’e ve yönetim anlayışına muhalif olanlar 27 Aralık 1907’de Paris’te yeni bir kongre topladı. Kongreye “Terakki ve İttihat, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet, Ermeni Taşnaksütyun, Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi, Ahd-ı Osmani Mısır Cemiyeti ile Ermeniler ve Araplar tarafından yayımlanmakta olan bazı gazete ve dergi temsilcileri” katıldı. Bu kongrede “Meşrutiyetin” ilanı fikri etrafında padişahı sıkıştırmak için bir dizi çalışma programı oluşturuldu ve komitelerin kurulması kararlaştırıldı [1].

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ordu içinde de büyük destekçileri vardı. 1907’de alınan kararlar çerçevesinde Makedonya’da örgütlenmeye gidildi. Bu çabalara rağmen II. Meşrutiyet’in ilanını hızlandıran en önemli olay, 8-9 Haziran 1908’de İngiliz Kralı Edward’la Rus Çarı II. Nikola’nın *Reval*’de bir araya gelerek Osmanlı Devleti’nin geleceğini görüşmeleri oldu. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçti. Onlara göre yegâne çare meşrutiyetin ilanıydı. Bu maksatla cemiyet üyesi olan *Kolağası Niyazi Bey*, temmuz başında birliğiyle Manastır’da dağa çıkarak isyanı fiilen başlattı. Bunu diğerleri takip etti [3, 8].

Sivil kanattan da gelen baskılara dayanamayan II. Abdülhamit, 23 Temmuz 1908’de “*Meşrutiyeti*” ilan etmek mecburiyetinde kaldı. 24 Temmuz’da da Kanûn-ı Esâsî’yi yeniden uygulamaya koyarak Meclis-i Mebusan’ı uzun bir aradan sonra yeniden toplantıya çağırdı [1].

Resim 4. 1. Özgürlük Heyecanını Temsil Eden Kadın Figürü (Tanzimat’tan

Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.4)

II. Meşrutiyetin ilanından sonra çoğunlukla 1909'da Kanûn-ı Esâsî'de de bazı değişiklikler yapıldı. Bu yeniliklerden bazıları şunlardır [4, 5]:

Kanûn-ı Esâsî'de yapılan değişikliklerle Osmanlı Hükûmeti daha önce olduğu gibi padişaha değil; Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu oldu.

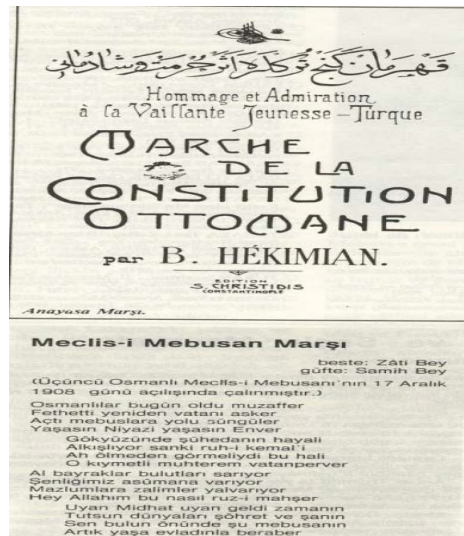
- Osmanlı Hükûmeti daha önce olduğu gibi padişaha değil; Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olacaktır.
- Padişahın Meclis-i Mebusan'ı dağıtma yetkisi kaldırılmıştır.
- Padişaha, tahta çıktığı zaman, anayasaya, vatana ve millete sadakat göstereceğine dair yemin kuralı getirilmiştir.
- Padişahın tek başına karar alma yetkisi kaldırılmış, kararlarda sadrazam ve ilgili nazırın imzası şartı getirilmiştir.
- Padişahın sürgüne gönderme yetkisi kaldırılmıştır.
- Kişi özgürlüğü güvence altına alınmıştır.
- Basına özgürlük getirilmiş ve sansür kaldırılmıştır.
- Antlaşmaların Meclis'te onaylanması esası getirilmiştir.
- Derneklerin ve siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiştir.

Yukarıda da görüleceği üzere Meşrutiyet'in yeniden ilanıla sistem bütün kurumlarıyla geri gelmiş, eksikler tamamlanmaya çalışılmış, eski izlerin silinmesi için önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca gelişmiş ülkelerde olduğu gibi demokratikleşme ve özgürlükler önündeki engeller de ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Örnek

- 23 Temmuz 1908 II. Meşrutiyetin ilanı uzun yıllar millî bayram olarak kutlanmıştır.

Resim 4. 2. Meclis-i Mebusan Marşı (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.4)

31 MART OLAYI (13 NİSAN 1909)

İsyanın bastırılmasından sonra Hareket Ordusu'nun İstanbul halkı için hazırladığı beyannameyi Ordu Kurmay Başkanı Mustafa Kemal kaleme almıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*, konumunu daha da güçlendirdi. Diğer taraftan cemiyetten aradıklarını bulamayanların ve yeni rejimi istemeyenlerin de sayısı küçümsenmeyecek derecede artmaktaydı. Mesela Prens Sebahattin grubunun desteklediği Ahrar Fırkası, İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti, Arnavutlar gibi muhalif kanat, sert politikalar takip etmeye başladı. Derviş Vahdeti'nin Volkan gazetesinde "*din elden gidiyor*" propagandası da buna eklenince 13 Nisan (31 Mart) 1909'da İstanbul'daki Avcı Taburları isyan çıkardı. Bu isyan kısa sürede büyük şiddet hareketlerine dönüştü. Dahası İstanbul'daki ordu birliklerinin denetimi elden çıktı [6, 7].

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul'da meydana gelen bu duruma müdahale etmek üzere, Edirne ve Selanik'teki askerî birliklerden yeni bir ordu oluşturdu ve İstanbul'a doğru yönlendirdi. *Bu ordunun adı "Hareket Ordusu", kurmay başkanı da Mustafa Kemal idi.* Selanik Tümen Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın komutasında olan ordu, Yeşilköy'e geldiği zaman da Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, idareyi ele aldı. 24 Nisan'da da Hareket Ordusu İstanbul'da kontrolü ele geçirdi [6].

Resim 4. 3. Enver Paşa (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi c.5)

Bu gelişmelere seyirci kalan II. Abdülhamit, olup bitenlerden sorumlu tutuldu. Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyeleri "*Meclis-i Umumî-i Millî*" adı

altında Sait Paşa'nın başkanlığında toplandı. 27 Nisan'da da Sultan II. Abdülhamit usulüne uygun bir şekilde tahttan indirilerek, yerine II. Abdülhamit'in kardeşi Mehmet Reşat (65 yaşında), "*V. Mehmet*" adıyla tahta geçti. Böylece II. Abdülhamit'in 33 yıllık saltanatı son buldu. Ailesiyle birlikte 1912 Balkan Savaşları'na kadar Selanik'e sürgün edildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise siyasi gücü ve otoritesini iyice pekiştirmiş oldu [3, 6].

Örnek

- 31 Mart İsyanı ile 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nin sonuçları Türk demokrasisinin gelişimini olumsuz etkilemiştir.

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE FİKİR AKIMLARI

Osmanlıcılık [9]

Tanzimat Fermanı'yla başlayan yeni süreçte Avrupalı tarzda kurumsal yapılanmaya paralel olarak Osmanlı unsurları arasındaki statü farklılıkları ortadan kaldırılmaya çalışıldı.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklar üzerinde asırlar boyunca yaşayabilmesi onun siyasi ve idari becerisi ile alakalıydı. Birçok farklı din ve etnik kökenli unsuru bir arada yaşatabilmek için de "*Millet Sistemi*" denilen bir sistemi hayata geçirmişti. Ancak burada ifade edilen "*millet*" kavramı dinî cemaatleri tanımlamak için kullanılmaktaydı. Merkezî yönetim bu sistemi yaşatabilmek için önemli çalışmalar yapıyordu. Bunlardan bazı örnek vermek gerekirse; Devletin bekası için Sırbistan'ın, Bulgaristan'ın, Arabistan'ın kalkınmasına ve imarına çalışılması, *Mithat Paşa*'nın Bulgaristan'ı kalkındırma çabaları, Anadolu'dan önce, Hicaz demir yollarının inşası, Anadolu'yu ihmal etmek pahasına önce Balkanlarda mali, hukuki ve idari ıslahatların yapılması gibi.

Bütün bu çabalar azınlıkları bir arada tutmaya yetmedi. Osmanlı "*Millet Sistemi*" özellikle Fransız İhtilali'nden sonra sarsılmaya başladı. Özellikle Fransız İhtilali'nin getirdiği "*milliyetçilik*" rüzgârı önce Avrupa'da, sonra da Osmanlı'nın Balkanlar'daki topraklarında yaşayan unsurları etkiledi ve bütün ülkeye yayılmaya başladı. Bu süreci etkileyen diğer bir sebep, *Viyana Kongresi (1815)* ile gerçekleştirilen ittifakların ortaya çıkardığı "*Şark Meselesi*" kavramıyla Osmanlı'ya karşı blokların oluşturulmasıydı. Bu sırada başlayan Yunan İsyanı, ihtilalci diğer cemiyetler de bu yeni durumu etkilemişti.

Gelinen bu aşamada Osmanlı yönetiminin eski gücünü yitirmesi, Avrupalı devletlerin baskıları ve ayrılıkçı hareketleri cesaretlendirmeleri Osmanlı Millet Sistemi'ni etkileyen diğer sebeplerdi. XIX. yüzyıl boyunca sürececek olan bu çabalar karşısında Osmanlı Devleti ve yöneticileri de olup bitenlere çare aramaktaydı. Bu çarelerin başında bütün unsurları bir çatı altında tutabilecek bir üst kimlik arayışına yöneldikleri yöneltmeleri gelmekteydi. Belirlenen üst kimlik ise Osmanlı

hanedanının ismine izafeten “*Osmanlı Milleti*” idi. Gerek Tanzimat dönemi devlet adamları, gerekse anayasal rejim taraftarı aydınlar devletin kurtuluşunu din, dil, ırk farkı gözetmeksizin eşit yurttaşlık temelinde yeni bir birliklik sağlamakta görüyorlardı.

Tanzimat Fermanı’yla başlayan yeni süreçte Avrupalı tarzda kurumsal yapılmaya paralel olarak Osmanlı azınlıkları arasındaki statü farklılıklarını ortadan kaldırmak için hukuki reformların yapılmasına özen gösterilmişti. Bu çabalarla bir anlamda milliyetçilik rüzgârının hızını kesmek isteyen yöneticiler, Osmanlılık kavramının işlevsel yönüne ağırlık vererek bir şekilde ortak değer yaratmak istemişlerdi. 1876 tarihli Kanûn-ı Esâsî’nin ilanıyla da bu düşünce akımı pratik hayatta yerini almış oldu. *Ancak 1878’den itibaren II. Abdülhamit’in takip ettiği politikalar çerçevesinde “Osmanlılık” fikri de geride kalmış, daha çok İslamcılık fikri öne çıkmıştı.* Buna rağmen II. Meşrutiyet’in ilanına kadar muhaliflerin en çok tartıştığı fikirler arasına girmişti.

Muhalifler, II. Abdülhamit’in saltanatına son vermek için bütün Osmanlı azınlıklarının da desteğini almak gerektiğini bilmekteydiler. Bunun için Meşrutiyet’in yeniden ilanı ile ortak hareket etmenin önemini sıkça vurgulamaktaydılar. Dolayısıyla *24 Temmuz 1908’de Meşrutiyet ilan edilince* yeniden Osmanlılık fikrinin güç kazanacağı düşüncesi belirdi. Bunun için Meşrutiyet’in ilanına Osmanlı unsurları sahip çıkmakta gecikmedi. Meclis’te yeniden temsil hakkının gerçekleşmiş olması, birçok meselenin de çözüldüğü şeklinde algılandı.

Bu iyi niyetli çabalara rağmen Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi, savaş naralarının artması, Osmanlılık fikrine büyük bir darbe vurdu. Bu gelişmelere karşılık Türk aydınları arasında da yavaş yavaş Türk milliyetçiliği fikrine yönelmeler başladı. 1912-1913 Balkan Savaşları’nın da ortaya çıkması, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidara gelmesi de bu süreci etkilemiş, I. Dünya Savaşı’nın çıkışı ve sonraki gelişmeler de “*Osmanlılık*” fikrinin daha da zayıflama sürecini hızlandırmıştı. Yine de saltanatın kaldırılmasına kadar Osmanlı Devleti’nin resmî ideolojisi olarak varlığını devam ettirmiştir.

İslamcılık

Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu çıkmazlar karşısında ortaya çıkan fikir akımlarından biri de “*İslamcılıktır*”. Kavram; İslam dünyasında tecdid, ıslah, İttihad-ı İslam, Batı dünyasında ise Panislamizm adıyla ifade edilmektedir.

İsmail Kara, “*İslamcılık*” fikrini şöyle tanımlar: “*19. ve 20. yy.’da İslam’ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim) “yeniden” hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebid yöneticilerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir.*” [10].

Osmanlılık, Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar devletin resmî ideolojisi olarak varlığını sürdürmüştür.

Özellikle İslam dünyasının ve Osmanlı Devleti'nin gelişmiş Avrupa karşısında içinde bulunduğu çıkmazlar konusunda yeni çıkış yolları arayan yönetici ve aydınların çabaları sonucu şekillenen ve taraftar toplayan *İslamcılık fikrinin ortaya çıkışını etkileyen sebeplerden birkaçı şunlardır* [10];

- Batı dünyasının siyasi, ilmî, maddi ve teknik açıdan çok ilerlemiş olması,
- İslam dünyasının Batı karşısında askerî başarısızlıklar yaşaması ve bunun sonucu büyük sorunların ortaya çıkması,
- İslam dünyasının büyük bir kısmının emperyalist devletlerce işgal edilmiş olması,
- Gelişen Batı karşısında Müslüman aydınların aşağılık kompleksine girmesi,
- Batı dünyasının İslam dünyasına karşı oryantalist ve misyonerlik faaliyetlere girmesi.

İşte bunun gibi sebeplerle hem Osmanlı Devleti, hem de diğer İslam dünyası üzerinde kendini tanıma ve yeniden dirilişin İslamın değerlerine sarılmayla sağlanabileceği hakkında kanaatler ileri sürülmeye başlandı.

XIX. ve XX. yüzyılda bu hareketin ortaya çıkmasında ve geliştirilmesinde öncülük eden düşünürlerden bazıları şunlardır:

İslam dünyasında “Delhili Şah Veliyullah (1702-1762), Nabluslu Abdülgani Şeyh Halid (1776-1827), Arabistan’da Muhammed İbn Abdül Vehhab (1703-1792), Cemaleddin Afganî (1839-1897) Muhammed Abduh (1845-1905), Osmanlı Devleti’nde ise Eşref Edip, Manastırlı İsmail Hakkı, Babanzâde Ahmed Naim, Ömer Ferit, Mehmet Akif, Şemseddin Günaltay, Ebu’lûla Mardin vb.” [10]

Osmanlı Devleti’nde “*Osmanlıcılık*” fikrinin yaşanan gelişmelere paralel olarak önemini yitirmesinden sonra İslamcılık siyasi hayatta yerini almaya başladı. Böylece gayrimüslimler dışlanmış, Müslümanlar ise ön plana çekilmiş oldu. İslamcılık, Sultan Abdülaziz Dönemi’nde 1872’de tartışılmaya başlandı. II. Abdülhamit Dönemi’nde ise İslamcılık devletin adeta ideolojisi hâline dönüşmüştü. Bu siyasi gelişmelere paralel olarak halife sıfatın daha güçlü bir şekilde kullanılmasına özen gösterilmiş, İslam dünyasının ünlü din âlimleri İstanbul’a davet edilmiş, tekke ve zaviyelere ilgi artırılmış, dinî kitaplar, risaleler İslam dünyasına ücretsiz dağıtılmış, hac işleri kolaylaştırılmış, Hicaz demir yolları hayata geçirilmiş, aşiret mektepleri ve okulların açılmasına büyük önem verilmişti. İslamcılık, bu gibi çabalara rağmen bir fikir hareketine II. Meşrutiyet’in ilanından sonra dönüştü. II. Abdülhamit’in bütün iyi niyetli çabalarına rağmen İslamcılar devrin idari özelliğinden dolayı fikirlerini açıklamakta yeterince özgür değildi ve yeterli bir fikrî birikim oluşturulamamıştı. Hatta II. Meşrutiyet’ten sonra İslamcılar tarafından II. Abdülhamit idaresine yönelik önemli eleştiriler ifade edilmeye başlanmıştı [11, 10].

Osmanlı Devleti’nde Osmanlıcılık fikrinin yaşanan gelişmelere paralel olarak önemini yitirmesinden sonra İslamcılık siyasi hayatta yerini almaya başladı.

Resim 4. 4. Meşrutiyet Dönemi'nde İslamcılığı savunan yayınlar (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.5)

II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlükçü ortamda İslamcılar inandıkları fikirlerini serbestçe yazma, konuşma ve örgütlenme yoluyla yayma imkânlarına kavuştular. Ancak bu süreçte Mısır'da, Suriye'de diğer Arap dünyasında, Arnavutluk'ta ve Balkanlar'da diğer Müslümanların Osmanlı Devleti'ne karşı çıkmaları, İslamcılık fikrini zayıflatmıştı [10].

Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Fırkası'nın siyasi hayatta ağırlığını iyice hissettirmesi sonucu yaşanan bu tecrübelerden ders alarak Türkçülük fikrinin güçlenmesine zemin hazırlamaları da ideolojik İslamın ve onun basın yayım organlarının dağılmasına ortam hazırlamıştı. 1918'de I. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle de İslamcılık bütün maddi ve manevi dayanağını kaybetmiş oldu.

Türkçülük

Osmanlı Devleti, bünyesinde çok sayıda dinî ve etnik unsuru bir arada yaşatan *"Millet Sistemi"*ni geliştirmiş ve buna göre örgütlenmişti. Bu yapı içinde yaşayan unsurlar da asırlarca huzur içinde bir arada yaşamayı başarmıştı.

Fransız İhtilali'nden sonra bütün dünyaya yayılan milliyetçilik düşüncesi kısa zamanda Avrupa'da etkisini göstermiş, Osmanlı Devleti'ne ise Balkanlar üzerinden girmiş ve özellikle önce Hristiyan unsurlarda, sonra da Müslümanlar arasında yayılmaya başlamıştı. Yunanların çok erken bir zamanda bağımsızlıklarına kavuşmaları, diğerleri üzerinde de örnek teşkil etmişti. Mesela *"1880'lerde Mısır'da yapılan mitinglerde göstericilerin "Kahrolsun Türkler, Yaşasın Araplar" şeklinde sloganlar kullandıklarını arşiv vesikalarından öğreniyoruz"*. Böylece azınlıkların kendi kimliklerini tanımlarken kullandıkları argümanların yerini milliyet kavramı aldı. Unsurlar arasındaki bu gelişmelere rağmen devletin asli unsuru olan Türkler arasında ise milliyetçilik şimdilik uzak bir düşünceydi. Türkler, daha çok devletin birliği için çalışmaktaydı. Bunun aksi ise yıkılışı hızlandırabilirdi [12].

Milliyetçilik akımı etkisini önce Osmanlı Devleti sınırları dışında yaşayan Türkler arasında gösterdi. Özellikle Rusların hâkimiyeti altında yaşayan Türkler,

Fransız İhtilali'nden sonra dünyaya yayılan milliyetçilik düşüncesi Osmanlı Devleti'ne Balkanlar üzerinden girmiş, özellikle Hristiyan unsurlarda, sonra Müslümanlar arasında yayılmaya başlamıştı.

kendilerine reva görülen politikalara karşı Türk kimliğine sarılmışlar ve bunu bir özgürlük mücadelesi olarak algılamışlardır.

Sina Akşin, Osmanlı Devleti'nde Türkçülük fikrinin başlamasıyla ilgili şunları ifade etmektedir: *"Dil, edebiyat ve tarih alanındaki çalışmalarla başlatmak olanaklıdır. Bu çalışmaların birçoğu Avrupa'daki Türkolojinin doğuşu ve gelişmesi ile ilgilidir. Abel Remusat, Silvestre de Sacy, De Guignes, Arthur Lumley Davids gibi isimler anılabilir. Leh dönmesi Mustafa Celalettin Paşa'nın, Leon Cahun'un eserleri, Arminius Vambery'nin eser ve temasları etkili olmuştur. Fuat ve Cevdet Paşaların Kavaid-i Osmaniye (1851), Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî, Hikmet-i Tarih, Süleyman Paşa'nın Tarih-i Alem, Türkçe Sahif, Şeyh Süleyman Efendinin Lügat-ı Çağatay, Şemsettin Sami'nin Kamus-ı Türkî gibi eserleri Türklük bilincini yaymışlardır."* Bunların yanında Ziya Paşa, Ali Suavi, Mehmet Emin gibi yazarların bu süreçte yurt içinde ve yurt dışında çıkan gazete ve dergilerin de Türkçülük bilincinin gelişmesine büyük katkıları olmuştur [12].

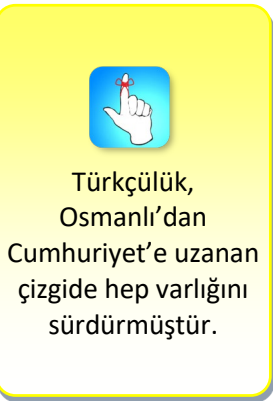
Türkçülük fikrinin bir "kimlik" olarak ortaya çıkışı II. Meşrutiyet'ten sonra oldu. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmaları bu fikrin gelişmesine büyük ivme kazandırdı. Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset'i ve Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" şeklinde ifade ettiği görüşleri Türkçülüğün en önemli kaynakları oldu. Türkçüler, Meşrutiyetin ilanıyla 7 Ocak 1909'da Türk Derneği'ni, 31 Ağustos 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti'ni kurdu. Türk Yurdu Dergisi'nin çıkması, 25 Mart 1912'de Türk Ocağı'nın kurulması, bu çerçevede çok önemli adımlardı [12, 13, 3].

Resim 4. 5. Meşrutiyet Döneminin ünlü Türkçüleri (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.5)

Balkan Savaşları, Müslümanlar arasında cereyan eden Arap milliyetçiliği gibi gelişmeler Osmanlılık ve İslamcılık fikrinin itibarının azalmasına, Türkçülük fikrinin ise gelişmesine ve kamuoyu oluşturmaya önemli katkı sağladı.

İttihat ve Terakki ile devletin ideolojisi olan Türkçülük fikri, Osmanlı Devleti'nin eski şaşaalı günlerine özlem duymak yerine geleceği kurtarma çabalarının itici gücü oldu. Ayrıca bu süreçte İslamcılar, Osmanlıcılar ve Garpcılarla

yaşadıkları tartışmalar da Türk düşünce hayatına büyük zenginlik katmıştır. Türkçüler, yaşanan fikrî tartışmalara, millî iktisat, millî edebiyat üzerine geliştirdikleri tezlerle katılarak Türk düşünce hayatına çok önemli hizmetler sundu [12, 13].

Türkçülük fikri de İttihat ve Terakki Dönemi'nde devletin adeta resmî ideolojisi oldu. Ancak I. Dünya Savaşı'nın acı yengilişiyle gücü zayıfladı ve fikir hayatında eleştirilmeye başlandı. Ama Türkçülük, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan çizgide hep varlığını sürdürdü. Bu gerçeği Şükrü Hanioglu şöyle ifade etmektedir: *"Ve Türkçülük ya da milliyetçilik fikirlerinin bu dönemdeki gelişimi iki ayrı yerde olmuştur. Bunlardan birincisi Anadolu hareketi içerisinde. Gerçekten de I. TBMM'nin üyelerinin pek çoğu kendilerini Ziya Gökalp Bey'in manevi talebeleri olarak görmekteydiler. İkinci olarak, ittihatçılar yurt dışındaki faaliyetlerinde bu düşünceyi siyasal alanda işler hâle getirmeye çalışmışlar, ancak bundan olumlu sonuçlar alamamışlardı"* [12].

Batıcılık

Türk yenileşme çabaları, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısındaki kötü gidişinin durdurulması amacıyla başladı. Bu gidişin sebebi ilk zamanlar askerî sebeplere indirgenmiş, ancak zamanla bunun böyle olmadığı anlaşılmış ve hem millet hem de devlet hayatında daha köklü yeniliklerin yapılması elzem görülmüştü. Böylece Avrupa'nın teknik üstünlüğü ve düşüncesi Osmanlı Devleti'ni bütünüyle kuşatmış *"alafranga ve alaturka"* ikilemi yaşanır olmuştur.

Bu arayışın sonunda, Avrupa'dan bol miktarda ticari mal Osmanlı'ya girmiş (1838'de İngiltere ile yapılan ticari anlaşma (Balta Limanı) bu konuda milat olmuştur) ve Osmanlı'nın yerli sanayisini ve tüccarını iflasa sürüklemiş, Avrupa'nın teknolojik üstünlüğü kabul edilmiş ve Osmanlı Devleti adeta yarı sömürge bir hâle gelmişti. Ayrıca edebiyattan, siyasal hayata kadar bu çabalar geleneksel yapıyı ve anlayışı derinden etkilemişti [14].

Batıcılık çabaları II. Meşrutiyet'in ilanıyla yeni bir çehre kazandı. Batılılaşma toplumun en önemli sorunu olarak algılandı ve bu dönemde sistemleştirildi. 1908'den sonra bu düşüncelere inanan kişiler, *"Mehtap, Şebtab, İctihad"* gibi dergiler etrafında birleşerek Batılılaşmak gerektiği ve İslamiyetin bu uğurda yeniliklere engel olduğu gibi tezlerini savundular. *Bu akımın en önemli isimleri; Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı, Rıza Tevfik idi* [14].

Batıcıların toplum ve devlet hayatına dair ortaya koydukları somut isteklerinden bazıları şunlardır [13, 14];

- Bütün şehzade ve veliahtların eğitim ve terbiyesine dikkat edilmeli,
- Padişahlar tek evli olmalı, cariyelik kalkmalı,
- Fes kaldırılmalı,
- Kadınların kılık kıyafetlerine karışılmamalı,
- Tekke ve zaviyeler kapatılmalı,
- Medreseler kapatılmalı,
- Şeri mahkemeler kapatılmalı,

Prens Sebahattin, görüşlerinin merkezine bireyi oturtmuştur. Akılcı ve özgürlükçüydü. Bu zamana kadar yapılan yeniliklerin sathi ve devlet aygıtına göre yapıldığını anlamıştı.

- Latin alfabesine geçilmeli,
- Medeni Kanun kabul edilmeli.

Batıcılık çabaları, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde bir çare olmadı; ama Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin gelişme sürecinde atılan bazı somut adımların Batıcılar tarafından daha önce dile getirildiğini söyleyebiliriz.

Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkezîyet

Kişisel girişim ve yerinden yönetim anlamına gelen bu hareket *Prens Sebahattin* ve arkadaşlarının ortaya attığı ve geliştirdiği bir fikir hareketidir.

Kendisi de bir Jön Türk olan ve dayısı II. Abdülhamit'e karşı muhalifler arasında yer alan Sebahattin Bey, saray ailesinden olduğu için kendisine "Prens" denilmiştii. Dayısının yönetim anlayışına ve politikalarına karşı gelmiş ve diğerleri gibi Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştı. Orada *Fransız Filozof Le Play'in görüşlerinden etkilenmişti.* Cenevre'de çalışmalarını sürdürmüştü. 1902'de Paris'te toplanan I. Jön Türk Kongresi'nde Ahmet Rıza grubuyla fikirleri çatışmış ve ayrılarak Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'ni kurmuştur. Kuranlar arasında İsmail Kemal, Nihad Reşat, Dr. Rifat, Miralay Zeki, Hüseyin Tosun, Dr. Sabri gibi isimler vardı. Ayrıca *"İttihad"* adında da bir gazete çıkarmışlardı [1].

Prens Sebahattin, görüşlerinin merkezine bireyi oturtmuştur. Akılcı ve özgürlükçüydü. Bu zamana kadar yapılan yeniliklerin sathi ve devlet aygıtına göre yapıldığını anlamıştı. Oysaki ona göre gelişme bireyle başlardı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi durumun da ancak *"federasyon"* sistemiyle çözülebileceği fikrindeydi.

Bu görüşler, Anglosakson geleneğine göre geliştirildiği için Osmanlı Devleti'nin sosyo-siyasi yapısı ve içine düştüğü durumdan kurtuluşu için bir çare olmaktan uzak görülmekteydi. Bu yüzden de çok fazla taraftar toplayamadı.

Osmanlı'da Sosyalist Hareketler

Meşrutiyet Dönemi fikir akımları içerisinde Osmanlı toplumu tarafından en az benimsenen hiç şüphesiz *sosyalizmdir*. Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist fikirler gayrimüslim azınlıklar tarafından gündeme getirilirken, bu fikirlerin merkezi ise Selanik ve Makedonya idi.

1908 yılında Osmanlı parlamentosuna seçilen Dimiter Vlahof, Varteks Serengülyan, Kirkor Zöhrap, Hamparsum Boyacıyan gibi mebuslar sosyalist olmakla beraber bunlar sosyalist bir partinin mebusu olmadıkları gibi, parlamentoda sosyalist bir grup da oluşturamamışlardır.

Böyle olmakla beraber *1871 Paris Komünü* sonrası Osmanlı aydını arasında yavaş yavaş sosyalist fikirler dillendirilmeye başlanmıştır. Bu anlamda zikredebileceğimiz ilk isim 1848-1871 yılları arasında Berlin Büyükelçiliği'nde başkâtip olarak görev yapan Ethem Pertev Paşa'dır.

Bu dönemde sosyalizm ile komünizm aynı kavramlarla ifade edilmiş ve ikisi de *"iştirak-i emvâl ve iyâl"* kelimesiyle yani mal ve kadının ortak kullanımı

Sanayileşme sürecini gerçekleştirememiş Osmanlı Devleti'nde işçi sınıfına hitap eden sosyalizm yeterli gelişme zemini bulamamıştır.

(komünal hayat, yaşam) şeklinde algılanmıştır.

Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizm/komünizm üzerine bilimsel çalışmalar, Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne'de öğretmenlik yapan Sakızlı Ohannes Paşa ve İttihat Terakki Döneminde Maliye Bakanlığı yapan Mehmet Cavit Bey tarafından yapılmıştır. *Dönemin sol/sosyalist fikirleriyle ilgilenen diğer aydınları ise Rasim Haşmet, Ferik Ahmet Besim Paşa, Ali Namık ve Nüzhet Sabit'tir.*

Siyasi parti olarak Türk tarihinin ilk sosyalist partisi olan Osmanlı Sosyalist Fırkası ise 1910 tarihinde Hüseyin Hilmi tarafından kurulmuştur. İştirak, İnsaniyet, Sosyalist, Medeniyet adlı yayım organlarını çıkaran parti, parlamentoda temsil edilememiş, kurucusu Hüseyin Hilmi 1913 yılında dönemin Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikast sonucu Kastamonu'ya sürülmüş, parti ise bundan dolayı kapanmıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'yle birlikte İstanbul'a dönen Hüseyin Hilmi bu defa Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yerine *II. Enternasyonal'e* bağlı Türkiye Sosyalist Fırkası adıyla yeni bir parti kurmuş, İstanbul amelesi arasında sansasyonel grevler düzenlemiştir. II. Sosyalist Fırka'nın yayım organı olarak İdrak adlı bir de gazete neşreden Hüseyin Hilmi'nin esrarengiz bir şekilde öldürülmesiyle Türkiye Sosyalist Fırkası tarihe karışmış, Türkiye'de II. Enternasyonal son bulmuştur [6, 15, 16, 17].

Mütareke Dönemi'nin diğer sol/sosyalist partileri ise [18];

- Türkiye İşçi Çifti Sosyalist Fırkası (III. Enternasyonal'e bağlı),
- Sosyal Demokrat Fırka (II. Enternasyonal'e bağlı),
- Müstakil Sosyalist Fırka,
- Amele Fırkası,
- Mesai Fırkası'dır.

Bu dönemde yayımlanan sol/sosyalist yayım organları ise Aydınlık, Kurtuluş ve Orak-Çekiç'tir.

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı modernleşme tarihine damgasını vuran aydınlar iyi eğitilmiş, yabancı dil bilen, Avrupa görmüş veya Avrupalı fikirleri yakından takip eden kişilerdi. Avrupa'da bu kuşağa "Jön Türk", "Yeni Osmanlılar" veya "Genç Osmanlılar" adı verilmişti. Namık Kemal, Mithat Paşa gibi I. Meşrutiyet uğruna büyük çabalar gösterenlere I. Jön Türk Kuşağı, II. Meşrutiyet için çalışanlara da II. Jön Türk kuşağı ismi verilmesi adetten kabul edilir [3].

Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve bu uğurda çalışan Jön Türklerin (Yeni Osmanlılar) bir kısmının sürgün edilmesi, bir kısmının da pasifize edilmeleriyle II. Abdülhamit'in 33 yıl sürecek olan yönetim anlayışı yeni bir ivme kazanmıştı. Bu tarz gelişmelere rağmen meşruti yönetimi yeniden ihya etmek amacıyla gençlik arasında bazı örgütlenmeler ortaya çıkmakta gecikmedi.

Bu örgütlenmenin ilki, özgürlükleri simgeleyen Fransız İhtilali'nin 100.yıl dönümüne nisbetle 1889'da Askerî Tıbbiye'de ortaya çıktı. Gizli bir örgüt olarak

İttihat ve Terakki Cemiyeti, teşkilatlanmasını İtalyan Carbonari örgütü ve Selanik'teki bazı mason örgütlerini örnek alarak hücre biçiminde gerçekleştirmiştir.

kurulan “İttihad-ı Osmanî Cemiyeti’nin” kurucuları; İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Mehmed Reşid ve Hüseyinzâde Ali beylerdi. Bu örgütün amacı; Osmanlı Devleti’nin parçalanmasını önlemek, dış baskılara karşı bir duruş sergilemek, “*İttihad-ı Anasır*” denilen Osmanlıcılık fikrini gerçekleştirmek, meşrutiyeti yeniden ilan ettirmek ve Kanûn-ı Esâs’ı işlevsel hâle getirmektir [3, 19].

Cemiyet, İtalyan Carbonari örgütünü örnek alarak çalışmalarını sürdürdü. İlk zamanlar içe dönük olarak çalışan cemiyet görünümündeydi. Bu sıralarda Paris’te bulunan ve Auguste Comte’un pozitivist görüşlerinden etkilenen Ahmet Rıza Bey, Meşveret gazetesini çıkarmış İttihat ve Terakki adında bir cemiyet kurmuştu.

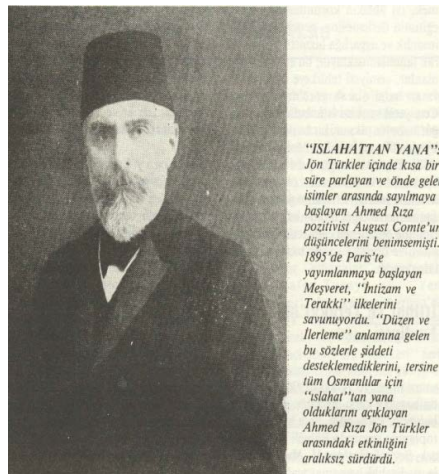
1895’te İstanbul’daki “İttihad-ı Osmanî Cemiyeti” mensuplarıyla bir şekilde irtibat kurulmuş ve Ahmet Rıza Bey’in etkisiyle cemiyetler birleştirilmiş ve yeni cemiyetin adı “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak belirlenmişti.

Cemiyet, 1896’da Abdülhamit’e karşı bir darbe tertibi içinde oldu. Ancak bu gibi faaliyetleri daha önceden haber alınınca elebaşları yakalanarak sürgün edildi. Bu süreçte de yurt dışına kaçmak zorunda kalan cemiyet üyeleri buralarda gazeteler çıkarmışlar, propaganda ve çalışmalarını sürdürmüşlerdi.

Zamanla Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başladı. Bunu fırsat bilen II. Abdülhamit, muhaliflerle temasa geçerek, faaliyetlerine son vermelerini, yurda dönmeleri hâlinde affedileceklerini ve liyakatlerine göre görevler verilebileceğini söyleyince, cemiyet üyeleri arasında var olan anlaşmazlıklar sürat kazandı ve başta *Mizancı Murat Bey* olmak üzere bir kısım Jön Türk İstanbul’a döndü. Bu gelişmelere paralel olarak 1899’da Almanların Osmanlı Devleti’nden demir yolu imtiyazlarını almaları üzerine başta İngilizler olmak üzere Almanya karşıtları da boş durmamış, yurt dışındaki Jön Türklere destek olmuştu.

Ahmet Rıza Bey’in taraftarları, otoriter, devletçi ve merkezîyetçi yönetimi desteklerken, Prens Sebahattin Bey grubu âdem-i merkezîyet (yerinden yönetim) fikrini savundu.

“İSLAHATTAN YANA”:
Jön Türkler içinde kısa bir süre parlayan ve önde gelen isimler arasında sayılmaya başlayan Ahmed Rıza pozitivist August Comte’un düşüncelerini benimsemişti. 1895’de Paris’te yayımlanmaya başlayan Meşveret, “İhtizam ve Terakki” ilkelerini savunuyordu. “Düzen ve İlerleme” anlamına gelen bu sözlerle güddeti desteklemediklerini, tersine tüm Osmanlılar için “İslahat”tan yana olduklarını açıklayan Ahmed Rıza Jön Türkler arasındaki etkinliğini aralıksız sürdürdü.

Resim 4. 6. Ünlü İttihatçılardan Ahmet Rıza Bey
(Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi C.3)

Jön Türkler arasında iyice belirginleşen görüş ayrılıklarına bir son vermek için 1902’de Paris’te I. Jön Türk Kongresi tertip edildi. Kongrede askerin siyasete karışması ve cemiyetin faaliyetlerine aktif olarak katılmasıyla, yabancı devletlerin desteğiyle ihtilalin gerçekleştirilebileceği gibi görüşler tartışılmış ve kongre sonucunda birleşme yerine ayrılık ortaya çıkmıştı. Kongre sonucunda iki farklı görüş ortaya çıktı. Ahmet Rıza Bey’in taraftarları, otoriter, devletçi ve merkezîyetçi yönetimi desteklerken, Prens Sebahattin Bey grubu bireysel girişimleri ve âdem-i merkezîyet (yerinden yönetim) fikrini savundu. Ahmet Rıza Bey’e göre Prens Sebahattin Bey’in görüşleri devletin parçalanmasına ortam hazırlayacağı gerekçesiyle eleştirilmeliydi.

Jön Türklerin örgütlenmesi yalnız Avrupa’da olmadı. Özellikle Osmanlı Devleti’nin Avrupa’ya açılan kapısı, Balkanlar’da ve Şam’da da kendini gösterdi. *1905’te Şam’da “Vatan” adında bir örgüt kurulmuştu.* Şartlardan dolayı yeterince etkin olamayan örgüt, Mustafa Kemal’in Şam’a tayin olmasıyla hareketlenmiş ve burada *“Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”* adıyla yeniden örgütlenmişti. Mustafa Kemal, Selanik’e gizlice giderek burada örgütünün bir şubesini açmaya çalışmışsa da Şam’a geri dönmek zorunda kalmıştı.

Resim 4. 7. Talat Paşa

1906’da Selanik’te Talat, İsmail Canbolat Bey gibi Jön Türkler ise “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” adında yeni bir cemiyet kurdu. İlk zamanlar gizlice örgütlendiler. Dönemin siyasi atmosferinden yararlanmasını bilen cemiyet, 1907’de Avrupa’daki Ahmet Rıza Bey ve Prens Sebahattin Bey’le de irtibatlanmış, ancak Ahmet Rıza Bey’in grubu ile daha iyi anlaşılabilirdiğinden hareketle 27 Eylül 1907’de her iki örgüt *“Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti”* adı altında resmen birleşmişti [3, 20].

Bütün Jön Türk fraksiyonlarını bir araya getirmek üzere Avrupa'da 27 Aralık 1907'de II. Jön Türk Kongresi gerçekleştirildi.

Resim 4. 8. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C. 5)

27 Aralık 1907'de II. Jön Türk Kongresi gerçekleştirildi.

Jön Türkler arasında cereyan eden bu gibi çabalara rağmen kendi aralarında henüz bir birliktelik sağlanamamıştı. İşte bu gidişe bir dur demek ve Jön Türkler arasında birliği yeniden tesis etmek maksadıyla **27 Aralık 1907'de II. Jön Türk Kongresi gerçekleştirildi**. Ancak burada da beklenen birliktelik sağlanamamış, yaklaşım ve yöntem hakkında görüş farklılıkları giderilememişti. Buna rağmen Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti inisiyatifi ele almayı becermiş, özellikle Balkanlar'da hızla örgütlenmeyi bilmişti [1].

Bu gibi çabalar devam ederken 9 Haziran 1908'de İngiltere Kralı ve Rus Çarı'nın Reval'de bir araya gelerek Osmanlı toprakları üzerinde planlar yapmaları üzerine Cemiyet, durumdan vazife çıkarıp, kontrolündeki ordunun desteği ile 23 Temmuz 1908'de Manastır'da Meşrutiyet'i ilan etti. Gelişmeler üzerine de II. Abdülhamit ikinci kez meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı. Bu süreci müteakip yeni rejime karşı ayaklanmalar ortaya çıktı. 31 Mart Ayaklanması sonrası Harekât Ordusu'nun İstanbul'a gelerek kontrolü ele alması ve II. Abdülhamit'i tahttan indirerek Selanik'e sürgün etmesiyle de devletin ve ülkenin yönetimi cemiyetin kontrolüne geçmiş oldu [7].

Gelinen bu aşamaya rağmen Cemiyet, iktidarı doğrudan doğruya ele alamadı. Yeterli bilgi birikimleri ve kadro yetersizliği yüzünden 1908-1913 yılları arasında daha çok dolaylı yollarla "iktidarı" denetlemeye çalıştı. Trablusgarp ve Balkan savaşlarıyla devletin onurunun kırıldığı gerekçesiyle tarihte "Babiâli Baskını" diye bilinen hareketle 23 Ocak 1913'te Kamil Paşa Hükûmeti devrilerek, yerine 24 Ocak'ta Mahmut Şevket Paşa Hükûmeti kuruldu. 11 Haziran'da Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle yerine sadrazam olan Said Halim Paşa Hükûmeti döneminden itibaren ise İttihat ve Terakkî'nin tam iktidar dönemi olarak değerlendirilir [20].

İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'nı çok zor günler beklemekteydi. İktidara gelişinden kısa bir süre sonra I. Dünya Savaşı'nın başlaması millet ve devlet hayatı için düşünülen çok önemli projelerin hayata geçirilmesini engelledi. Bütün zorluklara rağmen Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan çizgide yaptığı çok önemli birkaç faaliyetini ifade etmek gerekirse;

- *1913'de İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu ve Belediyeler Kanunu hazırlandı.*
- Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte iktisadi bağımsızlık için kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırıldı.
- *1917'de Hukuk-ı Aile Kararnamesi çıkarıldı.*
- Göçebelerin iskânı için çalışmalar yapıldı.
- Gündelik hayatın Avrupalı standartlara kavuşturulması için çalışıldı.
- Eğitim reformuna büyük önem verildi.
- Darüleytamlar (yetimhaneler) açıldı.

Nice ümitlerle girilen I. Dünya Savaşı, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de sonunu hazırladı. Savaşı Almanya'nın kaybetmesiyle müttefiki Osmanlı Devleti de bu acı sonu kabullenmek zorunda kaldı. Mondros Mütarekesi imzalandı.

Bu süreçte cemiyet son kongresini yaptı ve 5 Kasım 1918'de İttihat ve Terakki adı tarih oldu. Yerine *Teceddüd Fırkası kuruldu* [7]. Yeni fırka/parti de varlık gösterememiş, ancak ideolojisi ve kadrosu Millî Mücadele yıllarında Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulmasında büyük roller oynamıştı. Cumhuriyet Dönemi'nde ise siyasi hayatta kimi gayretlerin içinde olmalarına rağmen istenilen sonucu alamamışlardır. Her şeye rağmen Cemiyet, Türk siyasi ve fikir hayatına büyük katkılar sağlamıştır.

Teceddüt Fırkası siyasi hayatta fazla bir varlık gösterememişse de İttihat ve Terakki kadroları Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kuruluşunda önemli rol oynamışlardır.

Bireysel Etkinlik

- Ziya Gökalp'in hayatı ve çalışmaları ile ilgili araştırma yapınız.
- 31 Mart İsyanı'nın sebep ve sonuçlarını araştırınız.
- II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarını araştırınız.

Özet

•II. MEŞRUTİYET'İN İLANI VE SONUÇLARI

•Osmanlı'da modernleşme sürecinin en önemli halkalarından biri, 1876'da "Meşrutiyetin" ilanıydı. Bu durum anayasal rejim taraftarları arasında sevinçle, coşkuyla karşılandı.

• II. Meşrutiyet'in ilanını hızlandıran en önemli olay, 8-9 Haziran 1908'de İngiliz Kralı Edward'la Rus Çarı II. Nikola'nın Reval'de bir araya gelerek Osmanlı Devleti'nin geleceğini görüşmeleri oldu. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçti ve II. Abdülhamit'e 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyeti II. defa ilan ettirdi.

• II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kanûn-ı Esâsî'de de bazı değişiklikler yapıldı. Bu yeniliklerden bazıları şunlardır:

- Osmanlı Hükûmeti daha önce olduğu gibi padişaha değil; Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olacaktır.
- Padişahın Meclis-i Mebusan'ı dağıtma yetkisi kaldırılmıştır.
- Padişaha, tahta çıktığı zaman, anayasaya, vatana ve millete sadakat göstereceğine dair yemin kuralı getirilmiştir.
- Padişahın tek başına karar alma yetkisi kaldırılmış, kararlarda sadrazam ve ilgili nazırın imzası şartı getirilmiştir.
- Padişahın sürgüne gönderme yetkisi kaldırılmıştır.
- Kişi özgürlüğü güvence altına alınmıştır.
- Basına özgürlük getirilmiş ve sansür kaldırılmıştır.
- Antlaşmaların Meclis'te onaylanması esası getirilmiştir.
- Derneklerin ve siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiştir.

•31 MART OLAYI (13 NİSAN 1909)

- II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, konumunu daha da güçlendirdi. Diğer taraftan Cemiyetten aradıklarını bulamayanlar ve yeni rejimi istemeyenlerin de sayısı küçümsenmeyecek derecede artmaktaydı.
- Derviş Vahdeti'nin Volkan gazetesinde "din elden gidiyor" propagandası da buna eklenince 13 Nisan (31 Mart) 1909'da İstanbul'daki Avcı Taburları isyan çıkardı. Bu isyan kısa sürede büyük şiddet hareketlerine dönüştü. Dahası İstanbul'daki ordu birliklerinin denetimi elden çıktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul'da meydana gelen bu duruma müdahale etmek üzere, Edirne ve Selanik'teki askerî birliklerden yeni bir ordu oluşturdu ve İstanbul'a doğru yönlendirdi.

•OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE FİKİR AKIMLARI

•Osmanlıcılık

- Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklar üzerinde asırlar boyunca yaşayabilmesi onun siyasi ve idari becerisi ile alakalıydı. Birçok farklı din ve etnik kökenli unsuru bir arada yaşatabilmek için de "Millet Sistemi" denilen bir sistemi hayata geçirilmiştir.
- Bütün Osmanlı unsurlarını bir arada yaşatma fikri diye tanımlanan Osmanlıcılık, 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilince yeniden işlevsellik kazanacağı umudu doğurmuştu. Ancak beklenen olmadı. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, savaş naralarının artması, Osmanlıcılık fikrine büyük bir darbe vurdu.

Özet (devamı)

•İslamcılık

- Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çıkmazlar karşısında ortaya çıkan fikir akımlarından biri de "İslamcılıktır". Kavram; İslam dünyasında tecdid, ıslah, İttihat-ı İslam, Batı dünyasında ise Panislamizm gibi terkiplerle ifade edilmektedir.

•Türkçülük

- Milliyetçilik akımı etkisini önce yurt dışında yaşayan Türkler arasında gösterdi. Özellikle Rusların hâkimiyeti altında yaşayan Türkler, kendilerine reva görülen politikalara karşı Türk kimliğine sarılmışlar ve bunu bir özgürlük mücadelesi olarak algılamışlardı.
- Türkçülük fikrinin bir "kimlik" olarak ortaya çıkışı II. Meşrutiyet'ten sonra oldu. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmaları bu fikrin gelişmesine büyük ivme kazandırdı.

•Bâtıcılık

- Bâtıcılık çabaları II. Meşrutiyet'in ilanıyla yeni bir çehre kazandı. Batılılaşma toplumun en önemli sorunu olarak algılandı ve bu dönemde sistemleştirildi.
- Bâtıcıların toplum ve devlet hayatına dair ortaya koydukları somut isteklerinden birçoğu Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılaplarla hayata geçirilmiştir.

•Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-i Merkezîyet

- Kişisel girişim ve yerinden yönetim anlamına gelen bu hareket Prens Sebhattin ve arkadaşlarının ortaya attığı ve geliştirdiği bir fikir hareketidir.

•Osmanlı'da Sosyalist Hareketler

- Meşrutiyet Dönemi fikir akımları içerisinde Osmanlı toplumu tarafından en az benimsenen hiç şüphesiz sosyalizmdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist fikirler gayrimüslim azınlıklar tarafından gündeme getirilirken, bu fikirlerin merkezi ise Selanik ve Makedonya idi.
- Siyasi parti olarak Türk tarihinin ilk Sosyalist Partisi olan Osmanlı Sosyalist Fırkası ise 1910 tarihinde Hüseyin Hilmi tarafından kurulmuştur. İştirak, İnsaniyet, Sosyalist, Medeniyet adlı yayım organlarını çıkaran parti, parlamentoda temsil edilememiş, kurucusu Hüseyin Hilmi 1913 yılında dönemin Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikast sonucu Kastamonu'ya sürülmüş, parti ise bundan dolayı kapanmıştır.

•İttihat ve Terakki Cemiyeti

- Paris'te bulunan ve Auguste Comte'un pozitivist görüşlerinden etkilenen Ahmet Rıza Bey, Meşveret gazetesini çıkarmış İttihat ve Terakki adında bir cemiyet kurmuştu. 1895'te İstanbul'daki "İttihat-ı Osmanî Cemiyeti" mensuplarıyla bir şekilde irtibat kurulmuş ve Ahmet Rıza Bey'in etkisiyle cemiyetler birleştirilmiş ve yeni cemiyetin adı "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak belirlenmişti.
- Trablusgarp ve Balkan savaşlarıyla devletin onurunun kırıldığı gerekçesiyle tarihte "Babiâli Baskını" diye bilinen hareketle 23 Ocak 1913'te Kamil Paşa Hükûmeti devrilerek, yerine 24 Ocak'ta Mahmut Şevket Paşa Hükûmeti kuruldu. 11 Haziran'da Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle yerine sadrazam olan Said Halim Paşa Hükûmeti Dönemi ise İttihat ve Terakki'nin tam iktidar dönemi olarak değerlendirilir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. II. Abdülhamit Dönemi'nde devletin resmî ideolojisi olan fikir akımı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a) Osmanlıcılık
 - b) Turancılık
 - c) İslamcılık
 - d) Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-i Merkeziyet
 - e) Batıcılık
2. Aşağıdakilerden hangisi II. Meşrutiyetin ilan edilmesinde etkin rol oynamıştır?
 - a) Hürriyet ve İtilaf Fırkası
 - b) Millî Meşrutiyet Fırkası
 - c) Ahrar Fırkası
 - d) İttihad-ı Muhammedî Fırkası
 - e) İttihat ve Terakkî Cemiyeti
3. Mustafa Kemal Paşa'nın Şam'da II. Abdülhamit yönetimine karşı kurduğu cemiyet aşağıdakilerden hangisidir?
 - a) Ahrar Fırkası
 - b) Halaskâr Zabitân Grubu
 - c) Hürriyet ve İtilaf Fırkası
 - d) Türk Ocağı
 - e) Vatan ve Hürriyet Cemiyeti
4. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi durumdan ancak "*federasyon*" sistemiyle çıkılabileceği fikrini savunan cemiyet/fırka aşağıdakilerden hangisidir?
 - a) Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-i Merkeziyet
 - b) Osmanlı Sosyalist Fırkası
 - c) İttihad ve Terakki Fırkası
 - d) Ahrar Fırkası
 - e) Cemiyet-i İslamiye Hareketi
5. Aşağıdaki düşünce akımlarından hangisinin amacı çağı yakalamak, yenilikleri izlemektir?
 - a) Osmanlıcılık
 - b) Turancılık
 - c) İslamcılık
 - d) Sosyalizm
 - e) Batıcılık

6. Osmanlı Devleti'nde Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi fikir akımları etkilerini yitirdikten sonra güç kazanan yeni akım aşağıdakilerden hangisidir?
- Halkçılık
 - Âdem-i Merkeziyetçilik
 - Reformculuk
 - Türkçülük
 - İnkılapçılık
7. Aşağıdakilerden hangisi 19. yy. sonları ile 20. yy. başlarında Osmanlı Devleti'nde görülen fikir hareketlerinden biri değildir?
- Sömürgecilik
 - İslamcılık
 - Osmanlıcılık
 - Türkçülük
 - Batıcılık
8. Aşağıdakilerden hangisi "İslamcılık" fikrini savunan fikir adamlarından biri değildir?
- Babanzade Ahmet Naim
 - Gaspıralı İsmail
 - Mehmet Akif
 - Muhammet Abduh
 - Cemalettin Afganî
9. II. Meşrutiyet'in ilanını hızlandıran en önemli gelişme aşağıdakilerden hangisidir?
- Berlin Kongresi'nin toplanması
 - Reval Görüşmeleri
 - Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı
 - Trablusgarp Savaşı'nın çıkması
 - Rusya'da halk hareketlerinin başlaması
10. Derviş Vahdetî tarafından kurulan ve 31 Mart İsyanı'nın çıkmasında etkili olan örgüt aşağıdakilerden hangisidir?
- Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-i Merkeziyet
 - Hürriyet ve İtilaf Fırkası
 - Cemiyet-i İslamiye Hareketi
 - İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti
 - İttihat ve Terakki Cemiyeti

Cevap Anahtarı

1.c, 2.e, 3.e, 4.a, 5.e, 6.d, 7.a, 8.b, 9.b, 10.d

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- [1] Akşin, S. (1985). Jön Türkler, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 3). İstanbul.
- [2] Yıldız, Z., (2013). Politika Sözlüğü, İstanbul.
- [3] Akın, R. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi (1908-1918). İstanbul.
- [4] Eraslan, C. ve Olgun, K. (2006). Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento. Ankara.
- [5] Yayla, Y. (1985). Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 4). İstanbul.
- [6] Akşin, S (Hz). (Tarihsiz). Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980). İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- [7] Akşin, S. (1985). İttihat ve Terakki. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 5). İstanbul.
- [8] Price, M.P. (1969). Türkiye Tarihi (İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar) (çev. M. Asım Mutludoğan). Ankara.
- [9] Hanioglu, Ş. (1985). Osmanlılık. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 5). İstanbul.
- [10] Kara, İ. (1985). Tanzimat'tan cumhuriyet'e İslamcılık Tartışmaları. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 5). İstanbul.
- [11] Mardin, Ş. (1985). İslamcılık. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 5). İstanbul.
- [12] Hanioglu, Ş. (1985). Türkçülük. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 5). İstanbul.
- [13] Safa, P. (1990). Türk İnkılâbına Bakışlar. İstanbul.
- [14] Hanioglu, Ş. (1985). Batıcılık, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 5). İstanbul.
- [15] Sayılğan, A. (1976). Türkiye'de Sol Hareketler. İstanbul.
- [16] Tevetoğlu, F. (1967). Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Hareketler (1910-1960), Ankara.
- [17] Tunçay, M. (1991). Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), Ankara.
- [18] Ünal, T. (1976). Fikir Akımları ve Emperyalizm, Konya.
- [19] Turan, R. (Edit.), (2009). Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Ankara.
- [20] Akşin, S. (1996). Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi. Ankara.
- [21] Ahmad, F. (1971). İttihat ve Terakki (1908-1914). (çev. Nuran Ülken). İstanbul.